БАЯН АТҚАРЫЎШЫЛЫҚТА САБАҚТЫҢ НӘТИЙЖЕЛИЛИГИНЕ ЕРИСИЎДЕ АКТЁРЛЫҚ ШЕБЕРЛИКТИҢ ТӘСИРИ

М.Палуаниязов – *доцент ў.ў.а*
С.Хожамуратов
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлер: актёрлық шеберлик, баян үйретиў, музыкалық педагогика, импровизация, оқыўшылардың қызығыўшылығы, эмоционаллық тартылыў, оқытыў усылы.

Ключевые слова: актерское мастерство, обучение изложению, музыкальная педагогика, импровизация, интерес учащихся, эмоциональное вовлечение, метод обучения.

Key words: acting skills, presentation training, music pedagogy, improvisation, student interest, emotional involvement, teaching method.

Кирисиў. Баян шертиўди үйретиў ҳәр қандай музыка әспабында болғаны сыяқлы, техникалық көнликпелерди өзлестириў менен бирге, оқыўшының эмоционал ҳәм дөретиўшилик қәбилетин раўажландырыўды талап етеди. Дәстүрий оқытыў усыллары көбинесе нота оқыў ҳәм шынығыўлар менен шекленип, әсиресе, балалар, жас өспиримлерде мотивацияның төменлеўине алып келеди. Бул мақалада дөретиўшилик шеберлиги элементлерин баян сабақларына интеграциялаў сыяқлы инновациялық усыл ҳаққында сөз барады. Импровизация, мимика, пантомима, рольли ойынлар сыяқлы актёрлық усыллар сабақ процесин жанлы, ойынлы ҳәм сезимлерге бай етиўге, сабақтың сазенде шахсын қәлиплестириўге тәсирин күшейтиўге имкан береди. Изертлеўдиң мақсети - баян атқарыў материалын өзлестириў сапасы ҳәм оқыўшылар мотивациясына актёрлық шеберликтиң тәсирин анықлаўдан ибарат. Теориялық тийкарлар. Педагогикалық қурал сыпатындағы актёрлық шеберлиги К.С.Станиславскийдиң дөретиўшилигине сүйенеди, көркем өнерде "тәсирлениў"диң әҳмийетин атап өткен. Музыкалық педагогикада бул усыл Д.Б.Кабалевский, Н.А.Ветлугина сыяқлы авторлар тәрепинен раўажландырылып, музыканы "эмоционал-образлы" атқарыў усыныс етиледи. Баян - халық саз әспабы болып, оның тәсир етиў мүмкиншилиги жүдә көп, бирақ оны үйретиў көбинесе қурғақ болады. Актёрлық интеграциясы төмендегилерге жәрдем береди: Музыкада сезимлерди жеткериў ушын мимика ҳәм ҳәрекетлерди раўажландырыў. Ролли сценария арқалы қатнасыўшылықты арттырыў (мәселен, "ертекти баянлаўшы"). Тәжирийбе базасы: мектеплерде 30 оқыўшысы (8-12 жас), олар қадағалаў (дәстүрий сабақлар) ҳәм тәжирийбе (актёрлық элементлер менен) топарларына бөлинген. Эксперимент усылы тәжирийбе топарында сабақлар төмендеги схема бойынша дүзилди:

1. Шынығыў-импровизация (5-7 мин): Оқыўшылар пантомима менен баянға "жанландырыў" береди ("балалайка кийген самал" сүўрети).
2. Ролли ойын (10 мин): пьесаны образ (халық ойыншысы, ертек қаҳарманы) көринисинде орынлаў.
3. Эмоционал сәўлелениў (5 мин): музыка тәсиринде пайда болған сезимлерди театр анализи элементлери жәрдеминде талқылаў.
4. Техникалық ислеў (20 мин): көркемлиликке итибар қаратыў.

Қадағалаў топары стандарт бағдарламаға әмел етти.

Баҳалаў: техникалық тестлер (тезлик, анықлық), мотивация сораўнамалары (Ликерт шкаласы), атқарыўлардың аудиожазыўлары (эксперт баҳасы).

Изертлеў нәтийжелери

Көрсеткиш	Бақлаў топары (%)	Тәжирийбе топары (%)	Айырмашылығы (%)
Шығыўлық мотивациясы	65	92	+27
Атқарыў техникасы	72	85	+13
Эмоционаллық тәсирлилик	58	84	+26
Импровизация дәрежеси	45	78	+33

Мағлыўматлар тастыйықлайды: актёрлық усыллар сабақтың нәтийжелилигин 20-30% ке асырады. Эксперименталлық топар оқыўшылары көбирек қызығыўшылық көрсетти, сабақларға аз қатнасты, пьесалардың характерин жақсы көрсете алды (мысалы, И.Дунаевскийдиң "Кадрилли" пьесасы).

Әмелий усыныслар: стандарт баян сабағына 15-20% актёрлық элементлерин киргизиў; "Ертекте Баян," "Мимикалар арқалы сезимлер" сценариялары менен методикалық қолланба таярлаң. Педагогларға актёрлық шеберлиги тийкарларын үйретиў (қысқа семинарлар). Ҳәр қыйлы жасларға бейимлестириў: киши жастағылар ушын - ойынлар, үлкен жастағылар ушын - драмалық талқылаў.

Актёрлик шеберлиги академик музыка дүньясынан узақта болыўына қарамастан, баян сабағының нәтийжелилигине үлкен унамлы тәсир көрсетиўи мүмкин. Бул тәсир бир неше тийкаргы тәреплерде көринеди:

1. Сезимлерди түсиниў ҳәм жеткерип бериўди жақсылаў: Эмоционаллық тереңлик: музыка, әсиресе халық музыкасы көбинесе сезимлерге - қуўаниш, қайғы, муҳаббат, меланхолияға бай болады. Актёрлық шеберлик усы сезимлерди билиўге, жасаўға ҳәм жеткериўге үйретеди. Оқыўшы актёрлық техникасын өзлестириў арқалы ноталарды шертиўди емес, бәлким баян сестине тийисли руўхый жағдайды киргизиўди үйрениўи мүмкин. Тыңлаўшы менен байланыс: музыкант, актёр сыяқлы, аудитория алдында шығып сөйлейди (ол тек гана оқытыўшы болса да). Контакт орната билиў, атқарылып атырған шығармаға өзиниң мүнәсибетин тыңлаўшыға жеткериў - бул актёрдың сахнада ислейтуғын жумысы. Бул атқарыўды және де жанлы ҳәм исенимли етиўге жәрдем береди. Интерпретация: актёрлик шеберлик тексттен (бул жағдайда - музыкалық тексттен) излеў, талқылаў қәбилетин раўажландырады. Бул оқыўшыға композитор идеясын тереңирек түсиниў, өзине тән атқарыў усылын табыў имканиятын береди.

2. Сахна мәденияты ҳәм исенимин раўажландырыў: Шығып сөйлеў алдында қорқынышты жеңиў: Сахна қорқынышы кең тарқалған машқала. Дем алыў шығыўлары, дене менен ислеў, дыққатты бир жерге қойыў сыяқлы актёрлық усыллар оқыўшылардың толқынланыўын басыў ҳәм шығыўлық ўақтында өзин исенимли сезиўине жәрдем бериўи мүмкин. Сахналық көрсетиў: актёрлық ойын вербал емес қуралларға көп итибар береди: жест, мимика, поза. Мейли, баянист белсендилик пенен ҳәрекет етпесин, бирақ өз денесин саналы басқарыў, тәбийий қәдди-қәўмет, сахнада "өзин тута билиў" - булардың барлығы сахнада унамлы тәсир қалдырыўшы фактор есапланады. Концентрация ҳәм дыққат-итибар: Актёрлар шалғытыўшы факторларға қарамастан, өз ролине дыққат-итибарды қаратыўы керек. Дыққат-итибардың бул қәбилети баян шертиў процесине туўрыдан-туўры тийисли болип, оқыўшының дыққат-итибарын музыка, техника ҳәм баян етиўге қаратыўға жәрдем береди.

3. Мотивация ҳәм қатнасыўды арттырыў: Ойын көзқарасы: Актерлик шеберлиги көбинесе ойын элементин өз ишине алады, бул болса оқыў процесин және де қызықлы ҳәм бир тегис емес етиўи мүмкин. Өзин музыка сәйкес келетуғын қаҳарман сыпатында көрсетиў ямаса

музыка астында кишкене "саҳналар"ды көрсетиў - булардың барлығы қызығыўшылықты арттырыўы мүмкин. Креативликти раўажландырыў: Актёрлық дөретиўшилик пикирлеўди хошаметлейди. Оқыўшы актёрлық усылдан пайдаланып, сес, динамика, артикуляция менен тәжирийбе өткериўди баслаўы, әсбаптың жаңа тәсирли имканиятларын излеўи мүмкин. Тереңирек кирип барыў: оқыўшы музыкаға тарийх ямаса диалог сыпатында "қатнас жасай басласа," оның оқыў процесине кирип барыўы терең ҳәм мазмунлы болады. Актёрлиқ шеберлигин баян сабағына қалай киргизиў: Музыка материалы менен ислеў: Оқыўшыға атқарылып атырған пьесаға қандай қаҳарман, қандай жағдай ямаса қандай кейпият сәйкес келетуғынын көз алдына келтириўди усыныў. "Гүрриң айтып бериў". Оқыўшыдан ҳәр түрли сезим ҳәм ўақыяларды сеслер арқалы жеткерип бериў арқалы "гүрриң айтып бериўин" сораў. Диалог: Музыканы саз әсбаплары арасындағы ямаса сазенде ҳәм тыңлаўшы арасындағы диалог деп көз алдына келтириў. Дене менен ислеў: Дем алыў шынығыўлары: Даўыстың таянышын жақсылаў, қыйыншылықты сапластырыў ушын терең ҳәм басқарылатуғын дем алыўдың актёрлық усылларынан пайдаланыў. Қәдди-қәўмет ҳәм булшық ет күшлениўи менен ислеў: Беккемлениўдиң алдын алыў ҳәм ҳәрекет еркинлигин жақсылаў ушын денени босастырыў ҳәм аңлаў ушын шынығыўларды қолланыў. Аңлатпа менен ислеў: Мимика: оқыўшыға "жүз бенен ойнаў"ды усыныс етиў, кейин оны баян ойыны арқалы жеткерип бериўге ҳәрекет етиў. Концентрация: оқыўшының музыка ҳәм техникада жақсырақ дыққат аўдарыўына жәрдем бериў ушын дыққатты жәмлеў шынығыўларынан пайдаланыў.

Әҳмийетлиси: Мақсет - баян сабағын театр дөгерегине айландырыў емес, бәлки музыкалық түсиник ҳәм атқарыў шеберлигин тереңлестириў ушын айрықша усыллардан пайдаланыў. Индивидуал жантасыў: барлық оқыўшылар бундай усылларды бирдей қабыл етпейди. Индивидуал өзгешелик ҳәм қәлеўлерди есапқа алыў әҳмийетли. Өз ўақтында орынланыўы: Оқыў процесинде актёрлық элементлерди бирлестириў логикалық ҳәм тийкарлы болыўы керек. Актёрлық усылларды, әсиресе, анық баян етиў ямаса характерге ийе шығармалар менен ислесиўде қолланыў нәтийжели болыўы мүмкин. Мысалы, фольклор намалары ямаса романтикалық балладалар тийкарындағы пьесаларды үйрениўде оқытыўшы оқыўшыға өзин музыка айтып беретуғын ўақыяның қаҳарманы деп таныстырыўын усыныс етиўи мүмкин. Бунда оның мотивациясын, руўхый жағдайын, егер композицияда нәзерде тутилган болса, басқа "қаҳарманлар" менен қатнасықларын ислеп шығыў болыўы мүмкин. Бундай усыл әпиўайы механикалық ойын шеңберинен шығып, атқарыўға тыңлаўшыны тәсирлендире алатуғын жанлы, органикалық сес бериў имканиятын береди. Буннан тысқары, актёрлық шеберлик еситиў ҳәм ритм сезимин раўажландырыў процесин революция қылыўға уқыплы. Ҳәр түрли интонацияларды, ҳәрекетлерди, ҳәттеки мимикаларды билиў ҳәм еслетиў бойынша шынығыўлар арқалы оқыўшы музыка тилиниң өзгешеликлерин нәзикирек сезиўди үйренеди. Бул өз гезегинде, оның баян тембрин, динамикасын ҳәм артикуляциясын басқарыў қәбилетинде өз көринисин табады. Солай етип, актёрлық инструментар шалғытыўшы емес, ал көбирек тәсирли ҳәм мазмунлы жаңлаўға ерисиўдиң күшли қуралына айланады. Импровизаторлық көнликпелерди раўажландырыўды актёрлық шеберлик элементлери жәрдеминде де хошаметлеў мүмкин. Мысалы, оқытыўшы оқыўшыға белгили бир кейпиятты "шертиўди" ямаса музыкалық сөзге "жуўап бериўди" усыныс етип, оны дөретиўшилик излениўге шақырады. Театр импровизациясын еслетиўши бул шынығыў заманагөй музыканттың әҳмийетли бөлеги болған спонтанлық, тез жуўап бериў ҳәм стандарт емес музыкалық шешимлер қабыл етиўге үйретеди. Соны айрықша атап өтиў керек, актёрлық шеберликтиң интеграциясы баянисттиң драма театры артистине айланыўын нәзерде тутпайды. Бунда музыкалық образлардың және де толық

ашылыўына, эмоционал тәсирлениўдиң раўажланыўына, исенимли сахналық көрсетиўдиң қәлиплесиўине жәрдем беретуғын айырым усыллардың нәзик қолланылыўы ҳаққында сөз барады. Бул үйрениў процесин байытады, оны көп қырлы ҳәм қызықлы етеди, нәтийжеде, жас баянисттиң улыўма шеберлигин арттырады, оның әпиўайы атқарыўшы емес, ал ҳақыйқый музыканы талқылаўшы болыўына имканият жаратады.

Жуўмақлап айтқанда актерлик шеберлиги баян сабағын әдеттегиден дөретиўшилик процесине айландырып, баланың раўажланыўына тәсирин күшейтеди. Бул усыл тек көнликпелерди раўажландырып қоймастан, ал өзин-өзи эмоционал жақтан көрсете алатуғын шахсты тәрбиялайды. Келешектеги изертлеўлер усылды басқа да қуралларға кеңейтиўи мүмкин. Актёрлик шеберлиги баян оқытыўшысы арсеналында баҳалы қурал болыўы мүмкин. Ол оқыўшыларға тек ғана техникалық көнликпелерди өзлестириўге емес, ал музыкада "жасаў"ды үйрениўге, оның эмоционаллық байлығын жеткериўге, тыңлаўшылардың кеўлинен шығыўға жәрдем береди. Бул билим алыў процесин терең, мазмунлы ҳәм нәтийжели етеди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Станиславский К. С. *Моя жизнь в искусстве*. М.: Искусство, 2000. - 456 с.
2. Кабалевский Д. Б. *Как рассказывать детям о музыке*. М.: Просвещение, 1980. - 208 с.
3. Ветлугина Н. А. *Методика музыкального воспитания в дошкольном детстве*. М.: Просвещение, 1986. - 287 с.
4. Гозенпуд А. А. *Баян и аккордеон: история и современность*. Л.: Музыка, 1975. -320 с.
5. Медведев В. И. *Педагогическая импровизация в музыкальном образовании*. СПб.: Лань, 2015. - 180 с.
6. Зимняя И. А. *Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. - 42 с.

РЕЗЮМЕ. Мақалада актёрлық шеберлик усылларының баян оқытыў мотивациясы ҳәм нәтийжелилигине тәсири үйренилген. Жумыста музыка сабақларында актёрлық техникасын (импровизация,эмоционаллық тартыў, рольли ойынлар) үйретиўдиң психологиялық-педагогикалық тәреплери талқыланады. 30 оқыўшы менен өткерилген эксперимент тийкарында оқыўшылардың пәнге қызығыўшылығы 25-30% ке артыўы, атқарыў техникасы ҳәм музыканы эмоционаллық қабыл етиўи жақсыланыўы анықланды. Балалар музыка мектеплери баян үйретиў бағдарламасына актёрлық элементлерин киргизиў бойинша әмелий усыныслар берилген.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается влияние методов актерского мастерства на мотивацию и эффективность обучения изложению. В работе анализируются психолого-педагогические аспекты обучения актерской технике на уроках музыки (импровизация, эмоциональное вовлечение, ролевые игры). Эксперимент, проведенный с 30 учащимися, показал, что интерес учащихся к предмету увеличился на 25-30%, а их исполнительская техника и эмоциональное восприятие музыки улучшились. Даны практические рекомендации по включению элементов актёрского мастерства в программу обучения баянному искусству в детских музыкальных школах.

SUMMARY. The article examines the influence of acting techniques on motivation and the effectiveness of teaching presentation skills. The work analyzes the psychological and pedagogical aspects of teaching acting techniques in music lessons (improvisation, emotional involvement, role-playing). An experiment conducted with 30 students showed that their interest in the subject increased by 25-30%, and their performance technique and emotional perception of music improved. Practical recommendations are given on incorporating elements of acting skills into the bayan art training program in children's music schools.